

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2023 • 269-285

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1282355

SEKÜLER TOPLUMDA GENÇ MÜSLÜMAN: ALMANYA'DA MÜSLÜMAN GENÇLERİN YAŞAM DÜNYALARI VE DİNDARLIKLARI

Young Muslim in Secular Society: Life Worlds and Religiosity of Muslim Youth in Germany

Sakin ÖZİŞİK

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim dalı, Ankara, Türkiye
Assist. Prof., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Divinity, Department of Psychology of Religion, Türkiye
sakin.ozisik@asbu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3658-707X>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.09.2023

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sakin Özışık).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

SEKÜLER TOPLUMDA GENÇ MÜSLÜMAN: ALMANYA'DA MÜSLÜMAN GENÇLERİN YAŞAM DÜNYALARI VE DİNDARLIKLARI

Young Muslim in Secular Society: Life Worlds and Religiosity of Muslim Youth in Germany

Öz

Almanya'da Müslüman gençlerin dindarlığı, bilimsel çalışmaların çok istenen bir nesnesi haline gelmiştir. Bu çalışmalarda gençler sadece göçmen olma ve dini aidiyetle değil, Almanya'nın sosyal bir grubu olarak da anılırlar. Bu makale, Almanya'da Müslüman gençlerin dindarlığı konusuna ilişkin saha çalışmasına dayalı araştırmaları gözden geçirmektedir. Çok sayıda araştırmanın verilerine dayanarak gençlerin yaşam dünyaları ve dindarlıkları konu edilmektedir. Nitel yöntemi benimseyen araştırmaların önemli bir ortak noktası, Müslüman gençleri modernite ve bireyselleşmeyle konumlandırma girişimidir. Araştırmalara toplu bir bakıştan yazarların genel ilgilerinin ülkede yaşayan Müslüman gençlerin ne derece kendilerini Almanya'yla özdeşleştirdikleri ve entegre edilebilir oldukları üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Akademik literatürün tarandığı bu makalede ana yaklaşımlara genel bir bakış ve bazı ampirik sonuçlar sunulmakta, bazı sorunlara dikkat çekilmektedir. Dindarlıkla ilgili birçok araştırma kesitsel analizle öne çıkarılan bulguları ideal tipler bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Yazar, bu makalede Müslüman gencin dindarlığını daha ayrıntılı, siyasi ve sosyal niyete indirgmeden, içerden perspektifle anlamak için yaşam hikâyesi ve yaşam dünyasını önceleyen biyografik yaklaşımı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dindarlık, Gençlik, Sosyalizasyon, Göç, Almanya'da İslam.

Abstract

The religiosity of Muslim youth in Germany has become a highly desirable object of scientific studies. In such studies, young people are not only seen in the context of migration and religious affiliation, but also mentioned as a social group within Germany. This article reviews existing research based on literature which in various ways addresses the religiosity of Muslim youth in Germany. It delves into the life worlds and religious practices of young people, regarding the findings from numerous studies. A significant commonality among the selected studies is their attempt on positioning Muslim youth in relation to modernity and individualization. Thus, it becomes apparent that the general concerns of the authors in such studies are motivated by the question of integration, in which they seek answers to the extent to which young people can be integrated into the German society. This article provides a general overview of the main approaches and presents some empirical findings while highlighting central issues related to the topic. Many studies on religiosity attempt to explain the findings through ideal types within the framework of cross-sectional analysis. The author suggests a biographical approach prioritizing life stories and life worlds to understand the religiosity of Muslim youth in more detail, without reducing it to political and social intentions.

Keywords: Psychology of Religion, Religiosity, Youth, Socialization, Migration, Islam in Germany.

GİRİŞ

Toplam nüfusun %5,7'sini Müslümanların oluşturduğu Almanya'da İslamiyet, Hıristiyanlıktan sona ikinci büyük dini temsil etmektedir (Pfündel, Stichs, Tanis, 2021). 1960'lı yıllardan itibaren başlayan işçi göçüyle Almanya'da görünür olmaya başlayan İslam, zamanla en çok Türkiye'den giden işçilerle anılagelmiştir. Farklı ülkelerden Son yıllarda Almanya'ya olan iltica göçü ülkedeki Müslümanların nüfusunu 1,2 ile 1,5 milyon arasında artırmıştır. Bertelsman Vakfının (2016) araştırmasına göre 2015 yılında sığınma talebiyle ülkeye müracaat eden 1,1 milyona yakın göçmenin %63,3'ü müslümandır. İslam'ın Almanya'daki mezhepsel ve etnik demografisi bu iltica hareketliliklerinden büyük oranda etkilenmiş ve çeşitlenmiştir. Federal İçişleri Bakanlığına göre 2011 yılında Almanya'daki Müslümanların üçte ikisinden fazlası (%67,5) Türklerden oluşurken, 2015 yılında Almanya'daki Müslüman nüfus içinde Türklerin oranı %50,5'e gerilemiştir (Bundesministerium des Inneren und für Heimat 2022). Arap kökenli (çoğu Suriye), Asya kökenli (Afganistan) ve Afrika kökenli Müslümanların sayısı (Sudan, Somali) ikiye katlanmıştır.

Almanya'daki çocukların yaklaşık üçte birinin göçmen bir aile öyküsüne sahip oldukları ve %15'inin Müslüman olduğu varsayılmaktadır. 1990'ların sonunda Almanya'daki Müslümanların %25'e yakını 15 yaşın altındaki çocuklardan oluşmaktaydı (Haug vd. 2009). Çocukların doğdukları ülkelerden aile birleşimi ile Almanya'ya göçmeleri ve Almanya'da da doğumla nüfus artışı 70'li ve 80'li yıllarda İslami kurumsallaşmaları da (cami derneklerinin kurulmasını) hızlandırmıştır. Uzun yıllar cami dernekleri Müslüman gençlerin dini ve kültürel olarak sosyalleşebilecekleri tek kurum olarak işlev görmüştür. Çünkü göç ortamında Müslüman çocukların kişisel gelişimi ve dini- kültürel kimliğini destekleyecek başka imkanlar kısıtlıdır. Çocuklar ve gençler, camilerde dinî inanç öğrenimi ve ibadet etmenin yanında boş zaman etkinlikleri, spor, sosyal etkinlikler, danışmanlık ve kültürel faaliyetlerden yararlanırlar. Bu yolla atalarının yurtları ve kültürleriyle de bağlarını güçlendirirler. Almanya'da her iki Müslüman çocuktan biri camilerde verilen Kur'an kurslarında din eğitimi alır. Eskiden beri 18-28 yaş aralığındaki Türk gençlerin %19'u bir cami derneğinde aktif görünmektedir (Şen, 2007; von Wensierski ve Lübcke, 2012). Şen 2007 yılında yaptığı nicel araştırmasında, katılımcıların % 37'si üyesi olduğu camiye haftada en az bir defa ziyaret ettiğini bildirmiştir.

Müslüman gençler akademinin, siyasetin, kamuoyu ve medyanın yakından takip ettiği bir kitledir ve bu gençlerin dini yaşamları güncel tartışılan konulardandır. Hristiyanlığın hızla üye kaybettiği ve Hristiyan gençlerin dine ilgilerinin zayıfladığı Almanya'da Müslüman gençlerin dindarlığının yüksek olduğundan bahsedilmektedir (Boos-Nünning & Karakaşoğlu 2006; Zimmer & Stein 2019). Uslucan'ın (2008) Türk ebeveynler arasında yaptığı bir araştırmada görüşülen Türk ebeveynlerin %48'inin çocuklarının eğitiminde dini görevlerin yerine getirilmesini temel bir eğitim hedefi olarak gördüğü, %46'sının bu hususu oldukça önemsiz bulduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Gennerich'in (2016) Hristiyan ve Müslüman gençleri kıyasladığı bir araştırmada vardığı sonuca göre Müslüman ebeveynler, çocuklarını dindar ve aile değerlerine bağlı yetiştirmeye Hristiyanlardan daha meyillidirler.

Genç nüfus tarafından temsil, dini kurumsallaşma ve kamusal alanlarda artan görünürlük yerli toplumun dikkatini daha çok çekmekte, İslam'la ilgili tartışmalar da artmaktadır. Bertelsman Vakfı'nın Din Monitörü Araştırması (2013) Alman yerlilerin ülkeye yerleşen başta Müslümanlar olmak üzere Hristiyanlık dışındaki diğer dinlere inananları tehdit olarak algıladığını tespit etmiştir. Onlara göre aileler ve başta camiler olmak üzere dini dernekler genç Müslümanları katı bir eğitim yoluyla fanatikleştirmektedir. Aynı şekilde kamuoyunda Müslümanlarla ilgili dinî radikalleşme, kadın aleyhine cinsiyet ayrımcılığı bağlamında kadınların özgürlüğünün kısıtlanması ve örtünmenin dayatılması, kız çocuklarının zorla evlendirilmesi ve namus cinayeti gibi negatif algı yaratan konular sıklıkla öne çıkarılmaktadır. Ataerkil aile yapısı içerisinde Müslüman erkeklerin baskıcı oldukları da sıkça gündeme getirilen diğer bir konudur (Toprak 2019; Boos-Nünning, 2015; Reckstadt 2010). Buna ilaveten genç kadın ve erkeklerin aile geleneklerine tepkileri ve özgürleşme istekleri de araştırmacıların üzerinde durdukları konulardır. Cinsiyete bağlı roller ve bu rollerin algılanışı üzerine yapılan bir araştırmada (Boos-

Nünning & Karakaşoğlu, 2005) göç geçmişine sahip genç kadınların çoğunluğunun aile ve iş arasında bir denge oluşturmaya çalıştığı ve ekonomik bağımsızlıklarını elde etme konusunda istekli oldukları vurgulanmıştır. Aynı araştırmada farklı etnisitelerden gelen göçmen kadınlara kıyasla Türk kadınların daha dindar oldukları ve geleneksel değerlere daha bağlı oldukları tespit edilmiştir.

Gençler önceki kuşaklara kıyasla sosyal yaşamın daha çok içindedir. Bu yüzden bütün tartışmaları müşahede ederken dışlanma ve damgalanmanın da birinci elden muhatabı olmaktadır. Almanya'daki Müslüman gençlerin sosyal yaşam koşullarını anlamak, onların toplumsal uyum, kimlik oluşumu, eğitim ve dindarlıklarını anlamada önemli bir perspektif sağlayacaktır. Bu çalışma, Müslüman gençlerin hayat şartlarını, sosyalleşme ortamlarını ve dindarlıklarını inceleyerek, onların sekülerlik ve Hristiyanlıkla anılan Batı ülkesi Almanya'daki deneyimlerini ve ihtiyaçlarını anlamaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Müslüman gençlerin yaşam dünyalarının ve dindarlıklarının incelenmesi, Türk din bilimi araştırmacılarının dikkatini konuya çekme açısından da önem arz etmektedir. Zira Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi gibi disiplinler için göç ortamları ve genç dindarlığı oldukça münbit bir araştırma alanını temsil etmektedir.

Almanya'da yapılan araştırmaların bulgularına dayanan bu çalışmada bazı sorulardan yola çıkılmaktadır; Almanya'da yaşayan Müslüman gençlerin aile ortamları ve sosyal yaşamları nasıldır? Almanya'da Müslüman gençlerin yaşam dünyalarında karşılaştıkları zorluklar nelerdir? Almanca literatüre bağlı olarak Müslüman genç dindarlığı ile ilgili yapılan nitel çalışmalarda ne tür tipolojiler ortaya konulmuştur ve bunlar nasıl değerlendirilebilir? Bu sorulardan ilk ikisi gençlerin yaşam bağlamları ve en çok etkili gelişim alanlarını, üçüncüsü ise bu alan içerisinde şekillenen dindarlıklarına yöneliktir. Bu çalışmanın bağlamında literatür taraması, araştırma konusuyla ilgili mevcut literatürü sistematik bir şekilde tarayarak, daha önce yapılmış saha çalışmaları, bulgular, teorik çerçeveler ve yöntemlerini inceleme sürecidir. Konuyla ilgili yapılmış araştırmalar henüz Türkçe literatürde çok yer edinmediği için literatürün bu yolla tanıtılması ve bulguların sunulması Türk din bilimcilerinin dikkatini konuya çekmek açısından da önemlidir. Türk din biliminin bu tartışmalara katılması Almanya'da Müslüman gençlerin dindarlıklarını ve sorunlarını anlama yolunda verimli katkılar sunabilir. Bu çalışmada, dindarlıkla ilgili nitel araştırmaların verileri temel alınacaktır. Bu tip araştırmaların büyük bir kısmı çoğunlukla 2000'li yıllardan sonra Alman Üniversiteleri'nde yapılan doktora çalışmaları ve araştırma projelerinden oluşmaktadır. Bu çalışmaların bulguları ağırlıklı olarak tipolojileştirmeler şeklinde Müslüman gencin Batı ülkesi Almanya'daki çeşitlilik arz eden dindarlığını ele almaya çalışmaktadır.

1. GERİLİMLİ HAYAT VE MÜSLÜMAN GENÇLER

Almanya'daki Müslüman gençler yetişme sürecinde gerek kendi isteklerine gerekse dışardan kendilerinden talep edilen birçok duruma cevap vermek zorundadırlar. Onların sosyalleşmeleri ve dinî gelişimleri çok kültürlü ve gerilimli ortamlarda şekillenmektedir. Bir yandan uyum süreçleri, diğer yandan dinî ve kültürel kökene bağlı kalma çabası hem ebeveynler hem de gençler için en temel görev ve zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da kimi sosyal ve psikolojik gerilimleri beraberinde getirmektedir (von Wensierski, Lübcke 2012; Uslucan 2011; Sandt 1996). Çocuklar ve gençler Almanya'daki seküler ve Hristiyan toplumdan -farkında veya farkında olmadan- edindikleri değerleri aile ve dinî tasavvurların yanında etnik kökenden aldıkları değerlerle dengelemek gibi zor bir görevle karşı karşıyadırlar.

Çoğunluğun Hristiyan ve seküler olduğu ortamlarda, örneğin okul gibi sosyal yaşam alanlarında birbirine aykırı düşünce yapıları, norm sistemleri ve dünya görüşleriyle sürekli olarak karşı karşıya kalmaları sebebiyle Müslüman gençlerin başarılı sentezler elde etmeleri ve dayanıklı bir kişilik geliştirmeleri gerekir (Uslucan, 2008). Bu durum göç toplumunda ailenin kaygı temelli koruyuculuğu ve bertaraf olma korkusuna karşı koyma refleksini de yükseltmektedir. Ancak bu refleks geniş zaman içerisinde çoğunlukla başarısız sonuçlara yol açmaktadır. Bu da eğitim kaynaklarının ve ona erişimin bariyerli olmasıyla ilgili bir problemdir. Çocuklarda gelişecek olan yansıtıcı benlik, eleştirelilik ve Almanya'daki yaşam dünyasına uyum sağlama, din ve kültürden

uzaklaşma olarak algılandığı için aileler çocuk üzerinde kontrolü kaybetme kaygısına kapılabilmektedir. Bazı araştırmacılar koruyucu ebeveyn refleksinden hareketle Müslüman ailelerde çocuk eğitiminin Alman ailelere nazaran daha katı ve otoriter olduğunu ileri sürmektedir. Bunun aksine bazı araştırmacılar ise daha otoriter olmaya iddiasını genelleştirici buldukları için eleştirirler (Stein, 2015; 2012; El-Mafaalani ve Toprak, 2011; Uslucan 2008).

Almanya'daki eğitim sistemi, Müslüman gençlerin yaşam dünyasında önemli bir rol oynar. Eğitim alanındaki deneyimler ve zorluklar, dil engellerinden kültürel kimlik ve uyum sorunlarına kadar çeşitlilik göstermektedir. Müslüman gençler, ayrımcılık, önyargı gibi özel zorluklarla da karşılaşmaktadırlar. Örneğin, çoğunluk toplumun baskın kültürü (Rommelspacher 1995) ve birebir ilişkilerde, günlük hayatta Müslüman gençlere yöneltilen sorular onlarla ilgili bilgi almadan öte geçip ırkçılığa kadar evrildiği için Müslüman gençlerin kendilerini *öteki* olarak hissetmeleri derinleşmektedir. Bundan dolayı kendilerini kanıtlama yolunda yorucu bir görevin de yükünü taşımaya mahkûm olmaktadır. Müslüman ebeveynler de çocuk eğitiminde geleneksel, dini ve kültürel değerleri Alman toplumunun değerleriyle uzlaştırma zorluğuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Gençlerin ait oldukları dini kültürel topluluğun beklentileri ile Alman toplumunun talepleri arasında bir denge bulmaları türlü meydan okumalardan dolayı daha da zorlaşmaktadır. Ayrıca, Almanya'daki birçok Müslüman aile evde Almanca dışında ikinci bir dil konuşmaktadır. Başarılı bir uyum için Almanca'nın öğrenilmesi gerektiği vurgulanırken, kişinin kendi kültürel ve dilsel kimliği ihmale uğramakta ve riske girmektedir. Bazı dilbilimciler (Engin 2004) bir çocuğun anadiline hâkim olmasının diğer dilleri de iyi bir şekilde öğrenebilmesinin yolunu açtığını vurgulamaktadırlar. Almanca'nın öğrenilmesi ise çocuğun kendisini ifade edip kendi gelişimine katkı sağlamaktan ziyade birçok aktör tarafından modernlik, gelişmişlik ve uyum sağlamlığı olarak anlaşılması Mecheril ve Quehl (2006) 'in de vurguladığı gibi bir güç göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu da ayrı bir gerilim noktası anlamına gelir.

Yaşam dünyasının bir fertten diğerine değişebileceği ve etkisinin bireysel olabileceği gibi, onu oluşturan unsurların etki durumları da farklıdır. Almanya'daki Müslüman gençler farklı kültürel arka planlardan gelirler ve çeşitli etnik kökenlere sahiptirler. İslam, Müslüman gençlerin yaşam dünyasında kendini kimliksel anlamda konumlandırma açısından merkezi bir rol oynar. Onların dini kimlikleri, düşüncelerine, değerlerine ve davranışlarına yön verir. Aile, arkadaşlar, çoğunluk toplum ve dini kuruluşlar da dâhil olmak üzere sosyal çevre, Müslüman gençlerin yaşam dünyasını oluşturmaktadır. Aldıkları aile desteği ve eğitim, akranlarıyla ilişkileri ve toplumsal etkinliklere katılımları da yine yaşam dünyalarını şekillendirmede önemli yer tutar. Dil engelleri, kültürel farklılıklar ve eğitim sistemi hakkında bilgi eksikliği çocukların okul performansını ve eğitim fırsatlarını olumsuz etkilemektedir. Bu zorlukların tüm Müslüman aileler için aynı şekilde geçerli olmadığına dikkat çekmek de gerekir. Yaşam dünyaları aynı zamanda kişisel gelişim, kültürel alışveriş ve etkileşimler için fırsatlar da sunmaktadır. Ancak bu profesyonel yönlendirmeyi gerektirir. Bireysel koşullar, kültürel geçmişler ve eğitim seviyeleri farklı deneyimlere yol açabilmektedir. Aktörlerin, kurumların ve bunlarla bağlantılı yetkililerin Müslüman ailelere pozitif yaklaşımı ailelerin kolayca iş birliğine kazanılmasıyla sonuçlanmaktadır.

2. AİLE ORTAMI VE DİNİ SOSYALİZASYON

Birçok araştırmada da vurgulandığı gibi çocuklar ve gençlerin dini sosyalizasyonları ve yetişmelerinde göç ortamında yaşayan aileye anayurttakinden daha fazla ve farklı görevler düşer (Just, 2011; von Wensierski & Lübcke, 2012; Boos-Nünning, 2011, Nauck, 1997; 2001). Almanya'daki Müslüman ailelerin çoğunluğu, dinî geleceği sürdürmenin önem taşıdığı ülkeler ve bölgelerden göç etmişlerdir. Yakın aile ve akrabalık ağı içinde çocuklara İslamî değerlerin, ibadetlerin, normların ve geleneklerin aktarılması, Batılı toplum içerisinde dinî kimliğin inşası için önemsenmektedir. Almanya'da Türk ve Müslüman ailelerle ilgili yapılan birçok araştırmada göçmen aile üyeleri arasındaki yakın aile ilişkilerinin dinî inanç, gelenek ve ibadet etme aktarımını olumlu etkilediği, bunun da aile bağlarını güçlendirdiği tespit edilmiştir (Boos-Nünning ve Karakaşoğlu, 2006; Herwartz-Emden, 2000; Titzmann, Schmitt-Rodermund ve Silbereisen, 2005). Boos-Nünning'e (2011) göre, göçmen ailelerdeki temel eğitim hedefleri, güçlü aile odaklı değerleri

kapsar ve Alman ailelere kıyasla göçmen ailelerde otoritelere ve aile büyüklerine saygı gösterme fikri daha etkili bir şekilde öğretilir. El-Mafalaani ve Toprak'a (2011) göre Müslüman Türk aileler, çocuk eğitiminde bazı değerlerin edinimini hedeflemektedirler. Bunlar, aile ilişkilerini pekiştirmek ve sosyal yaşam için yön duygusu geliştirmektir. Yazarlara göre itaat eğitimi, Müslüman ailelerde yüksek bir değere sahipken bağımsızlık fikri daha az ilgi görmekte, ebeveynler çocukların mutlak bağımsızlık fikrini dini sosyal kimliğe yönelik bir tehlike olarak algılamaktadır. Çünkü göç ortamında aileden bağımsız hareket etmek kültürel değerlerden uzaklaşmaya ve yabancılaşmaya neden olabilmektedir. İslami eğitim şekilleri hem ailelerin köken, sosyal sınıf ve eğitim seviyesi gibi özelliklerinden hem de ebeveynlerin dini kimlikle özdeşleşme ve dinî yaşam biçimlerinden etkilenir (Uslucan, 2017; Stein, 2015). Weiss'e göre (2014) dinî inanç ve ilkelerin katı (otoriter) bir şekilde aktarılması, kısıtlı sosyal ağlara sahip yoksul hanelerde daha olası bir durumdur. Hajdar ve arkadaşları (2014; 2012) bunu, azınlık kültürü veya dininin bazen çoğunluk kültürü veya diniyle çatışmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda, ayrımcılık ve ötekileştirmeye maruz kalma, ebeveynlerin dinî inanç ve geleneklerini kolayca aktarabilmelerinin önünü de açmaktadır. Bir genç aile fertleri arasındaki ilişkilerin iyi olduğu bir haneden geliyorsa, ailenin sunduğu değerleri daha kolay içselleştirmekte, dolayısıyla dış sosyal gruplardan ve kültürel yapılardan kendisine ulaşan norm ve değerlere karşı ihtiyatlı bir tutum sergileyebilmektedir. Aynı şekilde birçok araştırmaya göre iyi bir aile içi iletişime sahip olan göçmen ailelerde dini değerlerin aktarımı diğerlerine göre daha fazladır. Çünkü aile içi iletişimin şekli dini aktarımı etkileyen önemli değişkenlerdendir (bkz. Uygun-Altunbaş 2017; Özışık 2016; Ateş, 2014; Hajdar ve diğerleri, 2014; 2012; Spenlen, 2014; Boehnke, Hajdar & Baier, 2007; Uslucan, 2008; 2007; 2010 Alamdar-Niemann, 1990).

Almanya'daki Müslüman ailelerde ebeveynlerin yaşları ve sosyalleşme koşullarının yanında gelirleri ve eğitimleri, ait oldukları sosyo-ekonomik sınıf, ikamet ettikleri ortam ve daha birçok demografik faktörlerin çocuk eğitimi üzerinde belirleyici olduğu görülür (Spenlen, 2014; Stein 2012, 2015, 2018). Spenlen'nin genelleştirici bir yaklaşımına göre (2014) Türk aileler çocuklarına karşı ilk üç yaşa kadar daha müsamahakâr ve ziyadesiyle merhametliken, otoriteryen tavırlar genellikle yedi yaşından sonra başlamakta, sıkı kontrol ve gözetleme ise ergenlik dönemiyle birlikte devreye girmektedir. Uslucan (2010) da Türk ebeveynlerin çocuk eğitiminde otoriteryen tarzlarının ağır bastığını ancak çocukların bu tarzı koruyuculuk olarak algıladıklarını vurgulamaktadır. Zimmer ve Stein (2020, 2019) çalışmalarında Uslucan'ın tespitini destekler mahiyette Türk ebeveynlerin çocuklarına aşırı kontrolcü ve katı davranmadıklarını, bu kontrolcülüğün çocuklar tarafından yerinde bir davranış olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır. 90'lı yıllarda Alamdar Nieman'ın Türk gençlerinden kendi ebeveynlerini değerlendirmelerini istediği bir araştırmada, başarı odaklı, empatik veya müsamahakâr-serbest bir ebeveynlik tarzının gençler tarafından öne çıkarıldığı belirlenmiştir (Alamdar-Nieman, 1990). Alamdar-Nieman bu araştırmasında çocuk yetiştirme tarzıyla ilgili olarak, Türk aileler ile Alman aileler arasında farkın olmadığını belirtmiştir. Toprak (2002) ise yetişkin Türkler arasında yaptığı bir araştırmada katılımcıların geriye baktıklarında ebeveynlerini nitelendirmelerinden dört tür ebeveynlik stiline ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunlar muhafazakâr, anlayışlı-hoşgörülü, geleneksel ve modern ebeveynlik stilleridir. Yine Uslucan (2010) nicel bir araştırmasında, Alman ve Türk kökenli gençlere ve ebeveynlerine, 2003-2005 yılları arasındaki dönemde yetiştirilme stillerini sormuştur. Örneklem için Berlin'de dört semt (Neukölln, Kreuzberg, Charlottenburg ve Zehendorf) seçilmiştir. Soruların içerikleri, saldırgan katılık, destek, disiplin ve tutarsızlık gibi eğitimsel kategorilerden oluşmaktadır. Sonuçlar, Türk ailelerinde ebeveyn olmanın Alman ailelere göre daha erken yaşlarda başladığını ve Türk ebeveynlerin Alman ebeveynlere göre daha düşük bir okul bitirme derecesine sahip olduklarını göstermektedir. Uslucan'a göre, Türk ebeveynlerin **agresif katılık** kategorisine girme olasılıkları daha yüksektir. Türk ebeveynler çocuklarından daha fazla disiplinli davranış beklemektedir.

İslam, Almanya'da en başından beri Türklerle özdeşleştirildiği için araştırmalara Türkler daha çok konu olmuştur. Türklerin göç ortamındaki ebeveynlik tarzı, çocuklarla hassas-duygusal bağ kurmanın yanında aşırı korumacı ebeveyn tutumlarıyla da özdeşleştirilir (Boos-Nünning ve diğerleri, 2016). Uslucan (2008; 2010) ve Aygün (2013), Müslüman ailelerde eğitimin Hristiyan

Alman ailelerde olduğundan daha katı olduğunu ileri sürmektedirler. Yine birçok çalışma, Türk ebeveynlerin müdahaleci çocuk yetiştirme tarzını çocuklarının seküler- Hristiyan bir toplum içerisinde asimile olma risklerinden korkmasına bağlar. Ebeveynler çocuklarını seküler Batı toplumunda kimlik ve yaşantı itibarıyla dinî hassasiyeti yüksek bireyler olarak yetiştirmek için yerine göre fazlaca denetleyici ve kontrolcü davranışlar sergileyebilmektedir. Esasen onların bu tutumu, dinî inanç ve kimliklerini kaybetme riskine karşı çocuklarını koruma kaygısını yansıtmaktadır. Ancak, bütün bu risklerden korkarak çocuklara yaşatılan sosyal hayat mahrumiyeti, çocuklarda hem özerkleşme problemini hem de ailenin temsil ettiği değerlere ve inançlara duyarsızlaşmayı beraberinde getirebilir.

Almanya'da Müslüman aile ve aile dindarlığıyla ilgili çalışmaların sayısı azdır ve son yıllarda literatürde ailenin dindarlaşmadaki rolü tartışılmaya başlanmıştır. Türk ailelerinde din eğitimi üzerine yaptığı kapsamlı araştırmada Uygun-Altunbaş (2017), ailelerin dinî yönelimlerini ve çocuk yetiştirme ile ilgili fikirlerini sorgulamakta ve ailede dinî eğitim kalıplarının tipolojisini sunmaktadır. Uygun-Altunbaş çalışmasında, ailede dini eğitimle ilgili dört tip tespit etmekte ve bu tipler arasındaki ayrımları analiz etmektedir. Bunlar; ailevi din eğitiminde anlam ve doğru yönelimi hedefleyen **idealist** yetiştirme tipi, dinî emir ve yasaklara bağlılığın önemli olduğu **ritüelci** yetiştirme tipi, kimliği ve kişiliği ön plana çıkaran **kimlikçi** yetiştirme tipi ve ahlakî ilkelere bağlılığı öne çıkaran **ahlakî** yetiştirme tipidir.

Almanya'daki Müslüman aileler için, çocuklarının dini eğitimi büyük önem taşır. Ailelerin çoğu eğitime uzak çevrelerden geldiği için, dini temelleri çocuklarına aktarma konusunda zorlandıkları her zaman gözlemlenmiştir. Bu gerçeğe din eğitimcisi Cemal Tosun bundan 30 yıl önce yaptığı ve "Din ve Kimlik" adı altında yayınladığı çalışmasında dikkat çekmişti (Tosun 1993). Bugün için de kayda değer ilerlemelerin olduğu söylenemez. Müslüman çocukların ve gençlerin dini eğitimi ve sosyalizasyonu için aile ve okul dışı Kuran kursları gibi sosyalizasyon kurumlarının rolü ve işlevi büyük önem taşımaktadır. Şu anda Alman okulları, Almanya'daki Müslüman çocuklar ve gençler için çok az din dersi sunmaktadır. Aileler, özellikle de Türk aileleri ulusal kökenleriyle güçlü bağlarını sürdürmek istemektedirler. Yıllardır içinde yaşadıkları Alman toplumunun değerleri ve eğitim sistemi hakkında bilgi eksiklikleri olan aileler halen sayıca fazladır. Dini ve geleneksel değerlerin aktarım görevinin neredeyse bütününü dini dernekler ve camilere devrettiklerinden dolayı, cami dernekleri Almanya'da sadece çocuk ve gençlerde değil göç toplumundaki bireylerin yaşantısının her merhalesinde dini sosyalizasyonun baş aktörü olma özelliğine sahiptir.

3. MÜSLÜMAN GENÇLERİN DINDARLIĞIYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR VE BULGULARI

Yukarıdaki bölümlerde gençlerin göç ortamındaki çelişkili ve gerilimli dünyaları gösterilmeye çalışıldı. Şimdi bu bağlamı göz önünde bulundurarak gençlerle ilgili dindarlık bulgularına eğilmek gerekmektedir. Nicel yöntemle yapılan araştırmalar Müslümanların Hristiyanlardan daha dindar olduklarını ortaya koymaktadır. Bertelsman Vakfının Din Monitörü (2008) araştırmasına göre Müslümanlar arasında en dindarı Türklerdir (% 91). Türkleri Bosnalılar (% 85), Bosnalıları ise Farisiler (% 84) izlemektedir. Yine bulgulara göre Sünniler, Şiiler ve Alevilerden daha dindardırlar. Heitmeyer ve arkadaşlarının (1997) Türk gençlerinin din temelli şiddete meyyal olduklarını iddia eden ve birçok araştırmacı tarafından eleştirilen yaklaşımı ve Müslüman gençlerin dindarlıklarıyla ilgili 2000'li yıllardan sonra yapılan çalışmalar, genel olarak modernleşme-kuramlarının bakış açısından dinin topluluk oluşturma işlevleri-çoğulcu Müslüman yönelimleri, yaşam tarzı kavramları ve dini ifade biçimlerinin görünümleri gibi konularla ilgilenmektedirler. Burada dindarlığın gençlerin ülkeye uyumlarını ne derece desteklediğini açıklama maksadıyla Müslüman gençlerin dindarlıklarının politik tartışmalar ekseninde anlaşılmaya çalışıldığı gözlemlenir. Bu refleks kendini metodlar ve konu seçiminde de hissettirmektedir.

2000'li yıllardan sonraki Araştırmalarda dini uygulama biçimleri ve gençlerin kendi dindarlıklarını nasıl anladıkları yorumlanmaya çalışılır (Klinkhammer 2000). Göç ortamında gencin benlik kavramı, benlik kavramının yönelim ve sosyal eylem için anlamı (Kelek 2002) ise

diğer merkezi konulardandır. Mesela, Neo Muslima (yeni Müslümanlar) gibi kavramsallaştırmalar yaşam ortamı ve biyografik durumu (Nökel 2002) ortaya koyma ve Müslüman kimliğinin genç kadınlar tarafından nasıl tutkulu bir şekilde temsil edildiğini göstermek için kullanılmaktadır. Bu araştırmalarda Müslüman genç kadınların dindarlıklarına özel bir ilginin gösterildiği de söylenebilir. Dindarlık anlayışlarıyla eğitim perspektifleri arasındaki bağlantıyı araştıran Karakaşoğlu-Aydın'ın çalışması ve kadın dindarlığıyla ilgili Klinkhammer (2000) ve Nökel'in (2002) çalışmaları öne çıkmaktadır. Kimi araştırmacılar Müslüman gençleri camii dernekleri bağlamında incelemişlerdir. Türk camilerinde aktif olan gençlerin dini yönelimleri, eylem kalıpları ve teşkilatçı yapıları (Frese 2002) buna örnektir. Kolektif dini yönelimler (Hummrich 2011) ve Almanya'daki İslam ilahiyatı öğrencilerinin akademik düzeyde din öğrenme deneyimi sonucu dindarlıklarında gelişen yeni tipler Stein ve arkadaşları (2017) tarafından ortaya konulmuştur. Aşağıda bazı araştırmalar ve bulguları sunulacak, içerik, konu ve metod bakımından değerlendirme yapılacaktır.

Karakaşoğlu-Aydın (2000), pedagoji öğrenimi gören Türk kökenli genç kadınlar üzerine yaptığı araştırmada, altı farklı dini tip tespit etmiştir. Bunlar;

1) Doğaüstü olaylara veya Tanrı'ya inanmayan ve kendilerini dünya ile rasyonel olarak ilişkilendirdiklerini belirten **ateistler**.

2) Sosyal alanda inanç dünyası ile içinde yaşadığımız dünyayı birbirinden ayıran, dinin kişiye kimlik buldurmada yardımcı olduğunu kabul etmekle birlikte dine özel bir önem atfetmeyip bireysel ve özerk bir yaşamı benimseyen **Alevi** laikler.

3) Alevi laiklere benzer bir şekilde sosyal dünyada inanç ile içinde yaşadığımız dünyayı birbirinden ayıran, dinin kişiye kimlik buldurmada yardımcı olduğunu kabul etmekle birlikte dine özel bir önem atfetmeyip bireysel ve özerk bir yaşamı benimseyen **Sünni** laikler.

4) Yüce bir güçle bağlantılı olduklarını hisseden, dini inanç ve deneyimin hayatlarında önemli bir rol oynadığını belirten ve dindarlığı yalnızca ahlaki bir rehber olarak algılayan **spiritualistler**.

5) Dini yaşamlarının merkezi bir parçası olarak gördükleri ve ritüelleri uyguladıkları için dini pratiklerin uygulanmasını ve dini tecrübeleri önemseyen **pragmatik ritüelciler**.

6) Dindarlığı bir yaşam biçimi olarak benimseyen ve Tanrı'nın niyetinin her türlü sorgulanmasına karşı çıkan **idealist ritüelciler**.

Karakaşoğlu-Aydın'ın araştırmasında katılımcıların aile kurdukları zaman gerçekleştirmek istedikleri eğitim tasavvurları da araştırılmıştır. Görüşmeye katılan genç kadınlar, dini yönelim konusunda entelektüel bir yaklaşımı savunmaktadırlar. Bu nedenle kendilerini ebeveynlerinin dindarlığını yansıtan geleneksel anlayıştan uzak tutmak istemektedirler (2000, 414.). Karakaşoğlu-Aydın 26 Türk kadın öğrenciye çocukluk döneminde dini eğitimin nasıl olması gerektiği konusundaki fikirlerini de sormuştur. İlk üç gruptakiler (ateistler, spiritualistler ve Alevi-Sünni laikler) eğitici ile eğitilenin arasındaki iletişimin uygun olması ve cinsiyet ayrımının reddedilmesi gerektiğini ön plana çıkarmaktadırlar. Çocuğun dini eğitimi yukardaki tipolojilerden **ritüelciler** kategorisinde bulunanlar için çok önemlidir ve genel çocuk eğitiminin bir parçası olarak görülmektedir. Çünkü din (İslam) bu gruptakiler için eğitimin esaslarını da belirlemektedir. Tüm katılımcılar eğitimde cinsiyet ayrımını reddetmekte ve kültürlerarası yetenekleri geliştirici bir eğitimin olması gerektiğini savunmaktadırlar. Karakaşoğlu-Aydın tespit ettiği yönelimlerden yola çıkarak Almanya'da genç nesiller arasında daha entelektüel odaklı bir İslam anlayışının gelişmekte olduğunu varsaymaktadır.

Karakaşoğlu-Aydın Müslüman Türkler arasında belirli bir üniversite okuyan kitleyi incelemektedir. Buradaki tipolojiler aynı zamanda dünya görüşü ve dini bir yaşam biçimini de yansıtır. Tüm biyografik yönler ve yönelim kalıpları da bu nedenle dindarlık kavramı altında yorumlanmaktadır.

Klinkhammer (2000), yirmi nitel biyografi mülakatıyla Almanya'daki ikinci nesil Türk-

Sünni kadınların dindarlıklarını incelemektedir. Bu incelemede üç tür modern İslami yaşam tarzı tespit edilmiştir. Bunlar;

- 1) Dinsel dışlayıcılar
- 2) Dinsel evrenselciler
- 3) Dinsel gelenekselciler

Klinkhammer'e göre her üç tipteki kadınlar, ebeveynlerinin İslami yaşam tarzını ve geleneği yetersiz görmektedirler. Buna dayanarak Klinkhammer dini yorumlama ve uygulamalar bakımından nesiller arasında açık farklılıkların olduğunu öne sürmektedir. Kuşaklar arasında belirgin farklılıklar, genç kadınların dini uygulamaları ve beklentilerine dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Başörtüsü takan kadınları özel olarak inceleyen Klinkhammer, genç kadınların Müslüman çevrenin gelenekleri ve kurumsal gereklilikleriyle de bir yüzleşme ihtiyacı duyduklarını vurgular. O'na göre Federal Almanya'nın seküler toplumu, kadınların geleneksel Müslüman yapılardan bir dereceye kadar özgürleşmesini sağlayabilir.

Tietze (2001) Fransa ve Almanya'da yaşayan yirmi beş Müslüman genç erkeğin İslami kimliklerini ele aldığı araştırmasında dört farklı tip tespit etmiştir. Bunlar;

- 1) İnancın pratik yaşama bir rehber olarak benimsendiği şekli ile dinin **etnikleştirilmesi**.

2) Bireyin ortak bir sosyal alanda kapsayıcı bir topluluk veya biz- duygusuna sahip olmasını sağlamak amacıyla dinini **ideolojikleştirilmesi**. Bu tipte *bizden* olarak tanımlanmayan kimseler dışarda bırakılır veya kişi diğer gruplardan kendisini soyutlar. Din, bu tipteki gençler için ortak sosyal ve politik düşünceleri belirleyen ideolojik bir etken olarak işlev görür.

3) Dini düşünme ve tavırların irrasyonel bir şekilde abartıldığı **ütopyalaştırmada** ise gençler dini uygulamalar vasıtası ile hayatlarını düzenlemeye çalışırlar. Burada farklı olma ve "doğru grupta bulunma" inancı, dindarlığın ütopyalaşmasını karakterize eder. Bu tipte dinin pratik bir uygulaması vardır. Bu gruptaki bireyler yaşam tarzlarını edinmiş oldukları teolojik perspektiflerle besledikleri için dini pratikleri önemserler. Onlarda gerçeği bildikleri ve tüm yaşamlarını buna göre yönlendirdikleri iddiası güçlüdür.

4) Dindarlığın **kültürleştirilmesi** grubundaki gençler, kültürel ve geleneksel olarak yeniden şekillendirilen popüler dindarlık ile kültürden kopuk din uygulaması arasında net bir ayırım yapmazlar. Birey, ebeveyn ve dini önderleri taklit yoluyla edindiği alışkanlıklar vasıtasıyla dindarlığını şekillendirir ve yine taklidi bir tarzda içselleştirir. Dindarlığın kültürleşmesi, din ve bireyin bütünleştiği kültüre ait olmayı ifade eder. Birey, dini uygulamayı alışkanlıktan dolayı yapar.

Birçok nitel araştırma batı toplumlarındaki genç Müslümanların yaşam biçimi ve dindarlığının bireyselleştiği ve İslam'ın kolektif karakteri ve geleneğinden uzaklaşma eğilimi gösterdiğini dillendirmektedir. Tietze'nin tezi de bu yöndedir. Fakat onun kurduğu tipolojiler alan verisine dayalı bir teori oluşturmak yerine alandan alınan materyalin din ve dindarlık kavramlarına indirgenmesi neticesinde oluşturulmaktadır. Dolayısıyla sunulan vaka çalışmaları bu sistem altında toplanmaktadır. Bu ise biyografilerin şekillendikleri bağlamların kaçırılmasını beraberinde getirmektedir.

Aygün (2012) Türkiye'deki ve Almanya'daki Türk gençleri arasında yaptığı karşılaştırmasında dört temel dindarlık tipi tespit etmektedir;

1) Geleneksel tipte, aile ve çevrenin dindarlığı belirleyici faktörler olarak rol oynar. Bu tiptekiler, özellikle İslam'ın beş temel ilkesi ve dürüstlük ve yardımseverlik gibi ahlaki ve toplumsal prensiplerin uygulanmasını önemserler.

2) İdeolojik tipteki gençler, dini politik ve ideolojik düşünce ve eylemle ilişkilendirmektedirler. Kendi dini görüşlerini mutlak geçerli ve değiştirilemez kanaatler olarak gördükleri için dini aşırılık yanlısı yaşam tarzlarına meyillidirler. Bu tipteki gençler daha çok otoriteren bir aile yapısı ve eğitim anlayışından gelmektedirler.

3) Seküler tip için İslam sadece sosyal davranışlarda evrensel ilkelere uyumu kolaylaştırıcı bir rol oynar, çünkü bu tipe göre dini toplum evrensel ahlaki ilkelere göre hareket etmelidir.

4) Bireysel tip gençler, çevreleriyle ilişkilerinde ve diğer tiplerle karşılaştırıldığında daha özgürdürler. Bu kategorideki gençler başarılı bir yaşam tarzı için dinin öneminin az olduğunu düşünmektedirler. Aygün, güçlü dindarlığa sahip olan gençlerin katı bir dini disiplin aldıklarını, katı olmayan din eğitimi alanların da din konusunda isteksiz olduğunu belirtmektedir. Ebeveynler genellikle İslam hakkında yeterli bilgi ve uygun bir pedagojiye sahip olmadıkları için dinin aktarımındaki görev dernek ve cemaatler tarafından yerine getirilmektedir.

Humrich (2011), gençlerin kolektif dini yönelimlerini nitel bir yaklaşımla incelemiş ve üç tip dini yönelimden bahsetmiştir. Tip 1'deki gençler ebeveynlerinin dini inanç ve uygulamalarına ve beklentilerine uyumlu cevap verme kaygısı taşırlar. Kuşaklar arası ilişkiler vasıtası ile aktarılan din önemli bir anlam odağını oluşturmaktadır. Bu tiptekiler için Müslüman topluma uyum sağlamak önemlidir. Tip 2'de birey özerklik geliştirmiştir fakat aileyle bağlantıda kalmak için dindarlığın aracı rolüne ihtiyaç duyar. Tip 3 ise ebeveynlerin dini yaşam konusunda serbest bıraktığı tiptir. Bu tipteki gençler ebeveynlerinin sahip olduğu dini tutumlarından farklı olabilirler ve seküler bir yönelim sergileyebilirler.

Almanya'da Müslümanlar için din adamı ve öğretmen ihtiyacını ülke içerisinde karşılamak tartışmaları artık uygulama safhasına geçmiş durumdadır. Bunun için Alman üniversitelerinde İslam ilahiyatı bölümleri kurulmuştur (Antes, Ceylan 2017). Stein, Ceylan ve Zimmer (2017), İslam ilahiyatı bölümlerinde okuyan din dersi öğretmeni adaylarının tutumları, değer yönelimleri ve akademik İslam hakkındaki görüşlerini konu edindikleri çalışmalarında, ilahiyat öğrencilerinin dini olarak kendilerini nasıl tanımladıklarını araştırmışlardır. Bu araştırmada kendini dini anlamda tanımlama ve konumlandırma üç tip ilahiyat öğrencisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci tip öğrencilerde *dinin yeniden keşfi* söz konusudur. Yazarlara göre başlangıçta onların dindarlıkları ebeveynlerinin geleneksel dindarlığını devralma şeklindedir. Çocukluk ve gençlik döneminde kültürel olarak güçlü bir şekilde yerleşen geleneksel dini tutumlar, yetişkinliğe de taşınmaktadır. Din, özel bir entelektüel ilgi olduğunda başta fikri, ahlaki ve felsefi olmak üzere daha başka boyutlarıyla yeniden keşfedilmektedir ve ebeveynlerin dindarlıklarına eleştirel bir yaklaşım o zaman başlamaktadır. İkinci tip ise yazarlar tarafından *din savunucuları* olarak isimlendirilir. Onların dindar çocuklukları vardır. Çocukluk bitince ve bağımsızlaşma başlayınca bu tipteki gençler ebeveynlerinin dindarlığını eleştirmeye başlarlar. Gençliklerinde dini konularda tartışmaya ve eleştiriye açıktırlar. Dine *yansıtıcı* yaklaşan üçüncü tipteki gençler ise yine dindar bir aile ortamında büyümüş gençlerdir. Ergenlikle beraber çevrelerindeki insanların dindarlığı ile ilgili sorgulamalar yapmakla birlikte onlar savunucularda olduğunun tersine başkalarının dindarlığı yerine kendi dindarlıkları ile ilgilenirler. Dini şüpheleri vardır ve bu şüphelere cevap arayışı içindedirler.

2000'li yılların başında yapılan araştırmalarda nesiller arasında farklılıkların olduğu ileri sürülmüştür. Özışık (2016) bu araştırmaların tek neslin verilerine dayanarak genç Müslümanın dini bireyselleşmesi ve eski nesillerin dindarlığından uzaklaşması iddialarını metodolojik yetersizlikten dolayı eleştirmektedir. Özışık nitel araştırmasını aynı aileden üç kuşakla yaptığı İnanç Gelişimi Mülakatları (Fowler, Streib, Keller 2004) aracılığı sürdürmüştür. Özışık'ın bulgularına göre Allah'ın varlığı ve kurumsal dinde öğretildiği şekliyle sıfatları, araştırmaya katılan Sünni Müslüman hiçbir kuşak- gençler de dâhil- tarafından sorgulanmaz. Her üç kuşak da İslami Sünni paradigmadaki sıfatları tanımlanan Tanrının varlığı üzerinde hemfikirdir. İçerik analizi birinci kuşakta, emir veren tanrı tasavvuru hakimken, ikinci ve üçüncü kuşağın kul ile iletişim kuran güçlü bir yardımcıyı temsil eden merhametli tanrı tasavvuruna sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Birinci nesil için dine yönelim Türk kültürünü korumaya hizmet etmektedir. Çünkü birinci kuşakta İslam ve etnik kültür birbirinin tamamlayıcısı olarak anlaşılmaktadır. Birinci kuşak için Türk kültüründen sapma dinden sapma anlamına da gelir. İkinci kuşakta ise hem birinci kuşağa hem de üçüncü kuşağa benzeyen yönler vardır. Üçüncü kuşak için din, kültür ve etnik kökenden daha fazlasını temsil eder. Din bireyin hem kendi iç dünyasında yolculuğu hem de

kendini sosyal dünyaya açma vasıtasıdır. Genç kuşaklar İslam'ın sosyal ve ahlaki boyutlarına daha fazla vurgu yapmakta, anlam sorunlarına dinde daha çok cevap aramaktadırlar. Onlar önceki kuşaklara kıyasla seküler batı toplumu ile gerek ikincil gerekse birincil ilişkiler yoluyla daha yoğun bir iletişim içerisindeyler. Bu durum onları göç ortamında kendi geleneklerinin anlam potansiyellerine yönelmeye ve oradan yeni anlam kaynakları keşfederek istifadeye zorlamaktadır¹.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda Müslüman gençlerin yaşam dünyası ve dindarlıklarıyla ilgili araştırma literatürüne dayanarak bilgiler verilmiştir. Şimdi ise bu makaleyle birlikte aydınlatmayı hedeflediğimiz üç soruyu cevaplamak ve yukarıda bahsedilenler doğrultusunda bazı konulara değinmek gerekmektedir.

Almanya'daki araştırma literatürüne geriye doğru baktığımızda Müslüman göçmenlerle ilgili konuların bazı aşamalarının olduğunu görmekteyiz. 1970'lerin ilk yarısında yapılan çalışmalar, Almanya'daki göçmenlerin yaşam koşulları, eğitim anlayışları, değer yönelimleri, anayurda bağlılıkları ve anayurt kültürlerine daha fazla ilgi göstermişlerdir. 1980'lerdeki çalışmalarda, aile içindeki rollerin dağılımı, ebeveyn-çocuk ilişkisi, eğitim hedefleri, İslami normların ve değerlerin etkileri, etnik kimliğin korunmasında İslam'ın rolü gibi konular ön plana çıkar. 1990'ların başından itibaren Müslümanların, özellikle Türk göçmenlerin aile yapısı, İslam ve Türk kültürünün özellikleri gibi konuları kapsayan bir görüntü oluşur. 2000'lerden sonraki yıllarda ise, yukarıda sunduğumuz ve gençlerin İslam ile ilgili bireysel yönelimleri üzerinde yoğunlaşan çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu son kategoridekilerde genel olarak dindarlığın modern dünyada bireysel formları ve farklı genç Müslüman tiplerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu araştırmalar, Almanya'daki gençlerin dini sosyalizasyonu konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır. Fakat bazı açılardan eleştirel okunması da gerekir.

Almanca literatüre bağlı olarak Müslüman genç dindarlığı ile ilgili yapılan nitel çalışmalarda değişik tipolojiler ortaya konulmuştur. Yöntem açısından gençlerin dindarlığını konu edinen bu nitel araştırmalar verileri değerlendirirken çoğunlukla tematik kesitsel analizlerle sınırlı kalmaktadır. Bu araştırmaların genelinde Müslüman gençlerin biyografik süreçleri, eğitim süreçleri ve kimlik oluşumunun boyamsal boyutları gözden kaçırılmakta, bundan dolayı da gençlerin değişen toplumsal şartlar ile baş etmelerinin nasıl olduğu ve gelişimleri gölgede kalmaktadır. Oluşturulan ideal tipler mülakat alıntılarının önceden belirlenen tematik ve teorik kategoriler şeklinde tasnifine dayanmakta, bu yolla araştırmacı gençlerin yaşam dünyalarıyla iç içe geçmiş olan dindarlıklarını birbirinden ayırmakta, vaka analizlerinde yaşam hikâyesi ve yaşam dünyasının dindarlığı yapılandırmadaki rolü göz ardı edilmektedir.

Dindarlıkla ilgili araştırmalarda, günlük yaşam, biyografi ve yaşam dünyasının perspektifleri bağlamından koparılmaktadır. Yaşamla ilgili bütün ifadeler ve tecrübeler sürekli olarak dindarlık veya inançların bir parçası gibi yorumlanmaktadır. Bunu Karakaşoğlu-Aydın, Aygün ve Tietze'nin oluşturduğu bazı tiplerde (ateist, seküler, laik v.s.) görmek mümkündür. Karakaşoğlu-Aydın örneğinde bu daraltma, ateist olduğunu iddia eden kişilerin bile özel bir dindarlık türü olarak kabul edilmesine kadar gitmektedir (krş. Karakaşoğlu-Aydın 2000, 183). Halbuki fenomenolojik olarak Genç Müslümanların biyografileri ve yaşam dünyaları, 'dindarlık' kavramının algılandığından daha karmaşık ve çelişkili görünmektedir. Almanya'da genç Müslümanların çeşitliliklerinin sadece dindarlık kavramlarındaki çeşitliliklere değil, aynı

¹ Almanya'da Müslümanların dindarlıklarını ele alan araştırmaların geniş bir değerlendirmesi için bkz. Aygün, A. (2012). *Religiöse Sozialisation und Entwicklung bei islamischen Jugendlichen in Deutschland und in der Türkei: Empirische Analysen und religionspädagogische Herausforderungen*. Waxmann Verlag., Özışık, S. (2016). *Intergenerational changes in the religiosity of Turkish Islamic immigrants in contemporary Germany: a qualitative analysis using the faith development interview* (Doctoral dissertation, Bielefeld, Universität Bielefeld, Diss., 2015).

zamanda dini ve seküler yaşam tarzlarına ve gündelik kültürlere de dayandığını gösteren etnografik ve biyografik çalışmaların gerekliliği burada önem kazanmaktadır.

Bu çalışmaların eleştirilebilecek diğer bir ortak noktası, genç Müslüman yaşamı ve dindarlığının gelenekselden daha seküler bir dindarlığa doğru ya da geleneksel unsurlarla yoğun şekilde birleşmiş olan halk dindarlığını yansıtan bir İslami anlayıştan entelektüel temele dayalı "saf" İslam'a doğru değiştiği iddiasıdır. Gençlerin, ebeveynlerinden devraldıkları dini inançlardan ne kadar ayrıldıkları ve kendi İslam inançlarını nasıl oluşturdukları da ele alınmaktadır. Küçük örneklemeler nedeniyle her tipin yüzdelik dağılımı verilmemektedir. Verilse de zaten nitel yöntemin ancak kısıtlı örneklemi inceleyebilmesinden kaynaklanan yetersizliği ortaya çıkmakta ve münferit bulguyu genel için iddia etmek zorlaşmaktadır. Bundan dolayı karma yöntemlerle daha fazla katılımcıyı kapsayacak araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Yöntemsel ve tematik kısıtlılıklara rağmen araştırmaların ortaya koyduğu gerçeklik Almanya'da genç Müslümanlar arasında, homojen bir dindarlık tutumu yerine farklı yönelimler ve çeşitlilik olduğu yönündedir. Almanya'da yaşayan Müslüman gençler, çevreleriyle etkileşimler ve toplumla olan ilişkileriyle birlikte dindarlık açısından Türkiye veya diğer Müslüman ülkelerde olduğundan daha farklı deneyimler yaşamaktadırlar. Müslüman gençler, hem dini değerlere bağlı kalma isteğiyle hem de çevrelerindeki Batı kültürünün modern ve post modern etkileriyle karşı karşıyadırlar. Bu gerilim, bazen iç çatışmalara ve karmaşık kimlik arayışlarına yol açabilmektedir. Örneğin, gençler kendi inançları ve değerleriyle uyumlu bir şekilde yaşamak istedikleri halde, çevrelerinin beklentileriyle çelişebilmektedirler. Müslüman gençler, aidiyet hislerini ve dindarlıkla ilgili deneyimlerini ifade etmek için mevcut sosyal normlar ve stereotiplerle mücadele etmek zorundadırlar. Bu gerilimler, her şeyden önce Müslüman gençlerin kimlik bütünlüğünü ve psikolojik refahını etkilemektedir. Çünkü gerilimli yaşam ortamının öz değer duygusu, aidiyet hissi, toplumsal kabul ve benlik algısı gibi faktörler üzerinde etkileri önemli derecededir. Müslüman gençlerin bu gerilimlerle başa çıkmalarına yardımcı olacak destek mekanizmaları ve toplumsal kaynaklara ihtiyaçları vardır. Aileler, okullar, camiler, gençlik dernekleri ve akademisyenler gibi paydaşlar, gençlere rehberlik etmek ve dindarlıkla yaşam dünyasının gerçekliklerini dengelemeleri konusunda yardımcı olmak için destek sağlamalıdır. Bazı eylem önerileri çıkarabilmek için genç Müslümanların aile ve sosyal bağlarına daha yakından bakmak gerekir.

Tıpkı diğer gençler gibi, Almanya'daki Müslüman gençlerin de farklı ailevi ve sosyal geçmişleri vardır. Örneğin, Türk ve göçmen kökenli genç Müslümanlar, *misafir işçilerin torunları* olarak sınıflandırılmaktadır. Çoğunluk toplumu baz aldığımızda genelde düşük sosyo-ekonomik gelire sahip işçi sınıfı hanelerinden gelmektedirler. Kendi kimlikleriyle ilgili hesaplaşma, buna bağlı kişisel sorular ve özgüven, düşük sosyoekonomik statüye sahip olmalarına rağmen onların dindarlığa ilgileri canlı kalmaktadır. Farklı bağlamlardaki tecrübeleri onların dindarlığının farklı görüntüler vermesine yol açabilir. Çeşitlilik ve karmaşıklık burada dikkate alınmalıdır. Biyografik araştırmalardan öğrendiğimize göre, destekleyici, takdir edici ve değer verici bağlamlar- aile ve/veya/ diğer sosyal ağlar- gençlerin tipolojilerden bağımsız olarak kişisel gelişimlerinde daha ileri adımlar atmalarına yardımcı olacaktır. Çünkü insan ait olmak için inanca karşı ya da inanç lehine bir karar vermek zorunda bırakılmamalıdır. Eğer insanlara bağlamlardan kaynaklanan gerilim alanlarını çözmek ve kendilerini kanıtlama zorunda olmamak gibi bir fırsat verilirse, kimlik bulma sürecinde bunları pekiştirmek, denemek ve geliştirme, genişletme ve reddetme şansı olarak kararlar almak gibi bir imkanları olur. Böylece onlara sağlıklı yetişkinlere dönüşme fırsatı da verilmiş olur.

Almanya'da Müslümanların yaşam dünyalarında karşılaştıkları zorluklara gelince, gençlerin sağlıklı yetişkinlere dönüşme olasılığını garanti altına almak için aile ve yakın sosyal çevreden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Tüm sosyalleşmelerin ve bağlamların kişisel gelişimde rol oynadığına dikkat edilmelidir, ancak temel eğitimlerinde çocuklarla çalışan sosyal hizmet uzmanları, imamlar, öğretmenler, eğitimciler vb. profesyonel olarak aktif kişiler için de Müslüman gençlerle ilgili çalışmalarında desteğe ve stratejiye ihtiyaçları vardır. Gençler sadece gelişim süreçlerini ve gelişim görevlerinin bilgisini pasif öğrenmeyle almak seviyesinde bırakılmamalı,

aynı zamanda kendilerinin yeniden üretmesi için de teşvik edilmeli bunun için hareket alanları oluşturulmalıdır. Bu, sadece Müslüman gençlerin kendi biyografik süreçlerinde bir değişikliğe izin vermeleri için değil, aynı zamanda profesyonel destekçilerin kendi konularıyla ilgilenmeleri anlamına da gelmektedir. Kapsayıcı çalışma aynı zamanda genç Müslüman insanlara hayatlarını onurlu bir şekilde şekillendirme ve yaşama hakkı verdiğinden, 2023'te artık işe yaramayan şey, gençler tarafından da reddedilen yukardan aşağıya bir yaklaşımdır. Bunu iyi anlamak için de her şeyden önce, dindarlığın yanında gündelik yaşamı, gençlik kültürlerini ve genç Müslümanların yaşam öykülerini betimleyen ve yorumlayan etnografik ve biyografik yönelimli çalışmalara ve bu çalışmaların verileriyle inşa edilecek dini eğitim perspektiflerine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Alamdar-Niemann, M. (1990). Die Wahrnehmung elterlicher Erziehungsstile in türkischen Familien. *IZA – Zeitschrift Migration und soziale Arbeit*, 1, S. 75–78.
- Antes, P., & Ceylan, R. (2017). Die Etablierung der Islamischen Theologie: Institutionalisierung einer neuen Disziplin und die Entstehung einer muslimischen scientific community. *Muslimen in Deutschland: Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen*, 151-162. Albert, M., Hurrelmann, K., & Quenzel, G. (2015). *Jugend 2015: eine pragmatische Generation im Aufbruch* (Vol. 2015). Fischer Taschenbuch.
- Aygün, A. (2012). *Religiöse Sozialisation und Entwicklung bei islamischen Jugendlichen in Deutschland und in der Türkei: Empirische Analysen und religionspädagogische Herausforderungen*. Waxmann Verlag.
- Bertelsmann Stiftung (2008). *Religionsmonitor 2008. Muslimische Religiosität in Deutschland. Überblick zu religiösen Einstellungen und Praktiken*. Gütersloh: Bertelsmann Gütersloher Verlagshaus.
- Bertelsmann Stiftung (2016). *Factsheet „Einwanderungsland Deutschland.“ Religionsmonitor. Einwanderung und Vielfalt.* <https://www.bertelsmannstiftung.de/de/publikationen/publikation/did/factsheet-einwanderungsland-deutschland> (görülme 11-11-2022)
- Boehnke, K., Hadjar, A., & Baier, D. (2007). Parent-child value similarity: The role of Zeitgeist. *Journal of Marriage and Family*, 69, S. 778–792.
- Boos-Nünning, U. & Karakaşoğlu, Y. (2006). *Viele Welten leben. Lebenslagen von Mädchen und jungen Frauen mit griechischem, italienischem, jugoslawischem, türkischem und Aussiedlerhintergrund*. Münster: Waxmann.
- Boos-Nünning, U. (2011). *Migrationsfamilien als Partner von Erziehung und Bildung. Expertise im Auftrag der Abteilung Wirtschafts- und Sozialpolitik der Friedrich- Ebert-Stiftung*. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Boos-Nünning, U. (2015). *Bildungsbrücken bauen: Stärkung der Bildungschancen von Kindern mit Migrationshintergrund. Ein Handbuch für die Elternbildung*. Waxmann Verlag.
- Boos-Nünning, U. (2015). Erziehungsziele und Erziehungsstile in muslimischen Familien. In İ. Dirim, I. Gogolin, D. Knorr, M. Krüger-Potratz, D. Lengyel, H. H. Reich & W. Weiße (Hrsg.), *Impulse für die Migrationsgesellschaft. Bildung, Politik und Religion* (S.170–181). Münster: Waxmann.
- Bundesministerium des Inneren und für Heimat (2022). [BMI - Islam in Deutschland \(bund.de\)](https://www.bmi.bund.de/DE/Themen/Religion/islam-in-deutschland) (görülme 11.11.2022)
- Ceylan, R. (2017). Islam und Muslime in Deutschland. Ein Überblick über die zweitgrößte Religionsgemeinschaft. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 1(1), S.75–88.

- El-Mafaalani, A. & Toprak, A. (2011). *Muslimische Kinder und Jugendliche in Deutschland. Lebenswelten – Denkmuster – Herausforderungen*. Sankt Augustin, Berlin: Konrad Adenauer Stiftung.
- Engin, H. (2004). *Kinder lernen Deutsch als zweite Sprache. Prinzipien, Sequenzen, Planungsraster. Minimalgrammatik*. Cornelsen: Berlin 2004.
- Fowler, J. W., Streib, H., & Keller, B. (2004). *Manual for faith development research*.
- Gennerich, C. (2016). Religiosität muslimischer Jugendlicher. Empirische Befunde und theologische Perspektiven. In Y. Sarıkaya & A. Aygün (Hrsg.), *Islamische Religionspädagogik* (S. 199–219). Münster: Waxmann.
- Hadjar, A., Boehnke, K., Knafo, A., Daniel, E., Musiol, A.-L., Schiefer, D., & Möllering, A. (2012). Parent-child value similarity and subjective well-being in the context of migration: An exploration. *Family Science*, 3, S. 55–63
- Hajdar, A., Boehnke, K., Knafo, A., Daniel, E., Musiol, A.-L., Schiefer, D. & Möllering, A. (2014). Intergenerationale Werteähnlichkeit, Distanz zu gesellschaftlichen Mainstream-Werten und subjektives Wohlbefinden von MigrantInnen. In H. Weiss, P. Schnell & G. Ateş (Hrsg.), *Zwischen den Generationen. Transmissionsprozesse in Familien mit Migrationshintergrund* (S. 50–69). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Haug, S., Stichs, A. & Müssig, S. (2009). *Muslimisches Leben in Deutschland. Im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz*. Forschungsbericht. Nürnberg: Deutsche Islam Konferenz.
- Heitmeyer, W., Müller, J., & Schröder, H. (1997). *Verlockender Fundamentalismus: Türkische Jugendliche in Deutschland*. Suhrkamp.
- Herwartz-Emden, L. (2000). *Einwandererfamilien. Geschlechterverhältnisse, Erziehung und Akkulturation*. Osnabrück: Rasch Verlag.
- Hummrich, M. (2011). Was die jüngere Generation mit der älteren will–Zu enerationenbeziehungen in den kollektiven Orientierungsmustern religiöser MigrantInnen. *Jugend–Migration–Religion. Zur Bedeutung der Religionszugehörigkeit im Einwanderungskontext*, 69-91.
- Just, W. D. (2011). Religionsausübung. *Handbuch Migration und Familie. Grundlagen für die Soziale Arbeit mit Familien*, 189-206.
- Karakaşoğlu-Aydın, Y. (2000). *Muslimische Religiosität und Erziehungsvorstellungen. Eine empirische Untersuchung zu Orientierungen bei türkischen Lehramts- und Pädagogik-Studentinnen in Deutschland*. Berlin: IKO-Verlag.
- Kenar, B., Stein, M., & Zimmer, V. (2020). Religiosität und religiöse Erziehung muslimischer Jugendlichen–ein Literaturüberblick. *Theo-Web. Zeitschrift für Religionspädagogik*, 19(1), 345-367.
- Klinkhammer, G. (2000). *Moderne Formen islamischer Lebensführung: Eine qualitativ-empirische Untersuchung zur Religiosität sunnitisch geprägter Türkinnen der zweiten Generation in Deutschland*. Marburg: Diagonal Verlag.
- Leyendecker, B. (2003). Die frühe Kindheit in MigrantInnenfamilien. In H. Keller (Hrsg.), *Handbuch der Kleinkindforschung* (S. 385–435). Bern: Huber Verlag.
- Nauck, B. (1997). Intergenerative Konflikte und gesundheitliches Wohlbefinden in türkischen Familien. Ein interkultureller und interkontextueller Vergleich. In B. Nauck & U. Schönplflug (Hrsg.), *Familien in verschiedenen Kulturen* (S. 324–352). Stuttgart: Enke Verlag.
- Nauck, B. (2001). Intercultural Contact and Intergenerational Transmission in Immigrant Families. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), S. 159–173.

- Özışık, S. (2016). *Intergenerational changes in the religiosity of Turkish Islamic immigrants in contemporary Germany: a qualitative analysis using the faith development interview*. Bielefeld: Universität Bielefeld.
- Pfündel, K., Sticks, A., & Tanis, K. (2021). *Muslimisches Leben in Deutschland 2020: Studie im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz* (Vol. 38, p. 237). DEU.
- Reckstadt, T. (2010). *Die Frau im Islam: Opfer systematischer Unterdrückung oder Mitträgerin religiös begründeter Traditionen?* GRIN Verlag.
- Rommelspacher, B. (1995). *Dominanzkultur: Texte zu Fremdheit und Macht*. Orlanda-Frauenverl..
- Sandt, F. O. (1996). *Religiosität von Jugendlichen in der multikulturellen Gesellschaft. Eine qualitative Untersuchung zu atheistischen, christlichen, spiritualistischen und muslimischen Orientierungen*. Münster: Waxmann.
- Şen, F. (2007). Islam in Deutschland. Religion und Religiosität junger Muslime aus türkischen Zuwandererfamilien. In von H.J. Wensierski & C. Lübcke (Hrsg.), *Junge Muslime in Deutschland. Lebenslagen, Aufwuchsprozesse und Jugendkulturen* (S. 17–32). Opladen: Verlag Barbara Budrich.
- Spenlen, K. (2014). Im Zwiespalt konkurrierender Identitäten. Erziehungsvorstellungen in Migrantenfamilien aus der Türkei. *Bildung und Erziehung*, 67(2), S. 135–152.
- Stein, M. & Zimmer, V. (2020, im Erscheinen). Erziehungserfahrungen Studierender mit und ohne Migrationshintergrund – Ein Vergleich. In W. Kürschner et al. (Hrsg.), *Heterogenität – Phänomene, Chancen und Probleme*.
- Stein, M. (2012). Erziehungsziele von Eltern in Abhängigkeit soziostruktureller Merkmale und subjektiver Orientierungen – eine längsschnittliche internationale Analyse auf Basis der Daten des World Values Survey. *Bildung und Erziehung*, 4, S. 427–444.
- Stein, M. (2015). Der Einfluss materieller Hintergründe in Sozialisation und Erziehung auf die Werte – ein internationaler Vergleich anhand des World Values Survey WVS. *Bildung und Erziehung*, 68(1), S. 105–127.
- Stein, M., Ceylan, R. & Zimmer, V. (2017). Einstellungen zum Islamischen Religionsunterricht von muslimischen ReligionslehrerInnen und LehramtsanwärterInnen in Deutschland. *Hikma – Zeitschrift für Islamische Theologie und Religionspädagogik*, 8, S. 48–63.
- Stein, M., & Zimmer, V. (2020). Familiäre Erziehungserfahrungen muslimischer und christlicher junger Menschen im Vergleich – Ergebnisse einer qualitativen Interviewstudie. *Hikma*, 11(1), 60–83.
- Tietze, N. (2001). Islamische Identitäten. Formen *muslimischer Religiosität junger Männer in Deutschland und Frankreich*. Hamburg: Edition HIS.
- Toprak, A. (2019). *Muslimisch, männlich, desintegriert: Was bei der Erziehung muslimischer Jungen schief läuft*. Ullstein Buchverlage.
- Tosun, C. (1993). *Din ve Kimlik*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Uslucan, H. H. (2003). Soziale Verunsicherung, Familienklima und Gewaltbelastung türkischer Jugendlicher. *Zeitschrift für Türkeistudien*, 15(1/2), S. 49–73.
- Uslucan, H. H. (2007). *Erziehung und Sozialisation türkischer und islamischer Kinder: Implikationen für die familienpsychologische Praxis*. URL: <http://www.bildungswerk.paritaet.org/fachtagungen/dokumente2007/DokuUslucan.pdf>.
- Uslucan, H. H. (2008). *Religiöse Werteerziehung in islamischen Familien*. Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend BMFSFJ.
- Uslucan, H. H. (2010). Erziehungsstile und Integrationsorientierungen türkischer Familien. In C. Hunner-Kreisel & S. Andresen (Hrsg.), *Kindheit und Jugend in muslimischen Lebenswelten*.

- Aufwachsen und Bildung in deutscher und internationaler Perspektive* (S. 195–210). Wiesbaden: VS.11.06.2020].
- Uslucan, H. H. (2013). Erziehungsstile und ihre kulturelle Überformung. In: Andresen, S., Hunner-Kreisel, C. & Fries, S. *Erziehung. Ein interdisziplinäres Buch* (S. 127–136). Stuttgart, Weimar: J.B. Metzler Verlag.
- Uslucan, H. H. (2017). Islamische Erziehung in Familien mit Zuwanderungsgeschichte. In: P. Antes & R. Ceylan (Hrsg.), *Muslimen in Deutschland. Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen* (S. 209–223). Wiesbaden: Springer Verlag.
- Uygun-Altunbaş, A. (2017). *Religiöse Sozialisation und religiöse Erziehung in muslimischen Familien. Eine empirische Untersuchung zur religiösen Erziehung und Sozialisation in muslimischen Familien aus der Perspektive von Eltern*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- von Wensierski, H.-J. von & Lübcke, C. (2012). „Als Muslim fühlt man sich hier auch zu Hause“. *Biographien und Alltagskulturen junger Muslime in Deutschland*. Berlin: Opladen Verlag.
- Weiss, H. (2014). Der Wandel religiöser Glaubensgrundsätze in muslimischen Familien – Säkularisierungstendenzen bei der 2. Generation. In H. Weiss, P. Schnell & G. Ateş (Hrsg.), *Zwischen den Generationen. Transmissionsprozesse in Familien mit Migrationshintergrund* (S. 71–93). Wiesbaden: VS.
- Zimmer, V. & Stein, M. (2019). Religiöse Orientierungen christlicher und muslimischer junger Menschen mit und ohne Migrationshintergrund in Abhängigkeit interreligiöser Freundschaften. *Theo-Web*, 18(2), S. 176–198.
- Zimmer, V. & Stein, M. (2020). Erlebte Erziehung und Erziehungszufriedenheit junger Erwachsener mit und ohne Migrationshintergrund – Ergebnisse einer quantitativen Befragung. *Bildung und Erziehung*, 73(1), S. 22–41.
- Zimmer, V., Ceylan, R. & Stein, M. (2019). Lehrkräfte als Mediatoren von Bildungs- und Erziehungsprozessen – die Rolle der politisch-religiösen Einstellungen (angehender) Lehrkräfte für den Islamischen Religionsunterricht. *Bildung und Erziehung*, 72(1), S. 60–78.
- Zimmer, V., Stein, M. & Ceylan, R. (2019). Erziehungserfahrungen in den Herkunftsfamilien und deren Einflüsse auf die Religiosität angehender Lehrkräfte für den Islamischen Religionsunterricht. *ZSE*, 39(1), S. 56–73.

STRUCTURED ABSTRACT

Islam represents the second largest religion after Christianity in contemporary Germany. Religiosity, socialization, identities, religious orientations and future expectations of Muslim youth in Germany constitute an area of great importance among social-scientific research on youth in this country. In terms of religion, it is frequently mentioned that Christianity is losing members in western societies and that Christian youth's interest in religion is weakening, meanwhile Muslim youth are usually more religious than their German coevals.

This study emphasizes how socialization and religiosity of Muslim youth in Germany are shaped in multicultural environments. Children and young people have to cope with the difficult task of balancing the values they have consciously or unconsciously acquired from the secular and Christian society in Germany with the values they have acquired from their ethnic background as well as from family and religious associations.

Studies indicate that Muslim youth's identities and youth cultures are multifaceted. In environments where the majority is secular, it becomes an imperative for young people to try and achieve successful synthesis. Thus, they develop flexible personalities in their constant confrontation with contradictory thought structures and norm systems. Most of the Muslim immigrant families living in Germany come from countries and regions where it is important to maintain the religious tradition. Transferring Islamic values, worships, norms and traditions to children in close family and kinship networks plays an important role in the construction of a religious identity in Western secular and Christian societies. This causes a feeling of constant tension for young Muslims.

In contrast to the more generalizing perspective of quantitative research, qualitative research in Germany reveals more comprehensive results regarding the details of Muslims youths diverse religiosity. Depending on existing research, this study argues that most Muslim youth recognize that devotion to God and obedience to religious duties are an essential part of their lives. In modern times, young immigrants turn to textual Islam, which they consider as "true Islam", in order to acquire an independent religiosity, as values are often traditionally transmitted by parents.

Furthermore, young people try to create new spaces for themselves in order to adapt better to the German environment. On the one hand, they want to preserve the traditional past and values, while on the other hand they may want to adapt to conditions and keep their adherence to Islamic rules alive. For Muslim youth, religion often plays a central role, and for families it functions as a supportive element in maintaining respect, family bonds and traditional values. Studies indicate that Muslim youth's identities and youth cultures are many-sided, and the biographies and life worlds of Muslim youth in Germany that shape their religiosity are highly complex and diverse. This article concludes, based on the importance and necessity for qualitative data, that there is a need to include muslim youths voices through life story analysis, as it may generate more contextual information. In turn, that will contribute to the revealing of the complexity and the extent to which the religiosity of Muslim youth is affected in a secular and religious community setting.